

A nyelvérzék és az iskola.*

Különösen hangzó váddal lepte meg pár évvel ezelőtt Daudet Alphonse a francia középiskolát. A francia diákok — úgymond — annyira meg tudják tanítani a tollforgatás mesterségére, hogy éppen ezzel az alapos tanítással ölnék ki belőle minden eredetiséget. Azért olyan színtelen, azért olyan egy kaptafára húzott, olyan eredetiség nélkül való a mai francia próza, mert a tollforgatás hagyományos mesterfogásaira igen rászoktatják a diákokat.

Boldog ország mi! Minket ugyan nem érhet ilyenfajta vád. Irni és beszélni. Azt ugyancsak tudunk. Kivált beszélni. Mindnyájunkban egy-egy Peitho lakik albérletben. A kisujjunkba több beszéd-készség szorult, mint hat németbe. Csak a szűrünk ujját kell megráznunk s potyog a szó, mint az istenáldás. Pennát, igaz, nem szeretünk a kezünkbe fogni, de nem azért, mintha nem érténék a forgatásához. Értünk bizony. Tanulni ugyan nem tanultuk, de hát minek is törtük volna magunkat, mikor már a bölesőben nyelv- és tollforgatásra voltunk praedestinálva. Aztán meg hát szeretjük is ám ezt a mi édes magyar nyelvünket, vagy mi a szösz!/? Az anyatejjel szívtuk magunkba — már a kik szívtuk. Alkalmadtán kifeszítjük a mellünket s nagyot rikoltunk a híg levegőbe. Hadd lássa a világ s csodálja, milyen büszke magyarok vagyunk mi s mennyire lángolunk a hazáért. Ki merne rajta kételkedni, ha mondjuk s az öklünket is rázzuk mellé? Senki. Csak néha akad egy-egy rossz májú kritikus, a ki azt meri állítani, hogy a hangunk hamis, a beszédünk hibás, a lelkesedésünk gyerekes. Szeretni szerethetjük nyelvünket, de beszélni nem tudjuk. Szerenesére senki sem hallgat az ilyen akadékoskodó bolondra. És mi tovább beszélhetünk és tovább verhetjük a mellünket s — Hunnia boldog.

De hagyjuk a tréfát: belesajdul az ember szive. Általános nyelvromlás korában élünk. Ezer éves hazánkban ezer éves küzdelem volt a sorsa ennek a testvértelen nemzetnek. A végzet átka nehezült ránk, talán azért, mert legbeesesebb kincsünket, fajunk és nemzetiségünk fennmaradásának egyetlen biztos zálogát, nemzeti nyelvünket, sosem tudtuk kellőleg megbecsülni. Nem rajtunk mult, hogy egészen el nem feledtük. A köntösünkre mindig kényesebbek

* Tanári székfoglaló értekezés.

voltunk, mint a nyelvünkre. Azt senkise bánthatta büntelenül, ez mindig Csáky-szalmája volt. Gazdátlan jószág. Szláv, olasz, latin, török, német hagyta rajta keze nyomát, esőjka szennyét. Csókba és szennybe majd belevesztünk. S nem egészen a mi érdemünk, hogy lassanként, úgy a hogy mégis csak kieviezkéltünk belőle s mint annyi mást, kihevertük ezt a bajt is. Sőt hasznunk is volt belőle. Minél többféle ruhában próbál az ember mozogni, annál elevenebbé, hajlékonyabbá válik; keleti méltóságú nyelvünkre is ráfért egy kis nyugati pinczér-hajlékonyság. Pató Pál uras nem-törődömségünknek azonban mégis megadtuk az árát később. Herder már megjósolta halálunkat, mikor a bécsi gárda megfújta a riadót s a fölébredt nemzeti eszme minket is sorompóba szólított. Századok mulasztását évtizedek alatt akarták pótolni rozsdás fegyverzetű vitézeink. Harezuk olyan megható és megindító, a milyen berozsdásodott fegyverük, a nyelv. Kazinczyaknak kell születni, hogy a nyelvújítás kovácstüzeiben kalapálják fényesre ezt a rozsdamarta fegyverzetet. És ezzel az alapjában tiszteletreméltó vállalkozással kezdődik a mi újabb Kalvariánk. A ki a nyelvfejlődés örök törvényeivel tisztában van, tudja, mekkora erőszakotól volt ez a nyelv tisztasága ellen. Igaz, hogy bámulatos és szinte érthetetlenül gyors fejlődésnek lett a szülőoka, de ki tudná megmondani, mivel kellett megfizetnünk ezt a kieroszakolt fejlődést, mit kellett érte cserébe oda dobnunk? Végtromlásba sülyedt volna nyelvünk, ha a kellő időben nem születnek Vörösmartyak, s a Vörösmartyak után Petőfik és Arany Jánosok, költői nyelvünk megteremtői és megnevesztői. Prózánk nem volt ilyen szerencsés. A természetellenes fejlődés gyorsított menetét nem bírta ki. Nem volt Vörösmartyja: összeroskadt. A legnagyobbnak kikiáltott magyar regényíró nyelve épp olyan élvezhetetlen, mint a mily kevésbé lehet a magyaros műpróza remekeinek tekintenünk a Kölcsey és Eötvös, a Kossuth és Deák s nemzeti műveltségünk annyi más jelesének tartalmas és erőtől duzzadó nyelvét, noha készségesen elismerjük, hogy stílusuk legtöbbször öntudatos művészi alkotás s tollukat sokszor a lángész merész szárnyalású ihlettsége vezeti. De más a művészi és más a magyaros. A széppróza bontotta ki még legszerencsésebben szárnyait Jókaiival, kit a széppróza Petőfijének szokás tekinteni, de viszont semmi sem nyújthat siralmasabb képet nyelvünk züllésnek indulásáról, mint az, hogy ez az Isten kegyelméből való nyelvművész félszázévnél hosszabb írói pályáján a szemünk láttára fogyatkozik meg magyarságban. Hiában, a természetben nincs ugrás. Vörösmartyak nélkül kiesüszik a talaj a Petőfik lába alól. Szépprózánk sorsán mindamelllett ma már nincs különös okunk kétségbeesni. Magyarság és magyartalanság dolgában ma már körülbelől nem áll költői nyelvünk mögött. S messze fölötte áll tudományos és értekező prózánk, hogy a hivatalos magyar nyelvről ne is beszéljünk. Ennek még ma is latin a gerinceze, hásvéré német. *Köznyelvünk*, a művelt magyar beszéd, városaink vegyes nyelvű, kozmopolita levegőjében csaknem el van zárva az egészséges

fejlődés föltételeitől s az idegen hatástól megvesztegetve és megrontva, csak kaczerkodik a bohóc-szerepre kárhoztatott tájnyelvekkel. Szinte nem esoda, ha ilyen körülmények között nemzeti műveltségünk eszköze és letéteményese, az *irodalmi nyelv* is mintha lelépett volna a természetes fejlődés útjáról. Nem a múlt irodalmi hagyományaira támaszkodik, nem a népnyelv üdítő forrásvizében keres fölfrissülést, hanem a német kultúra emlőiből akar életet szívni. S a mi mindennél szomorúbb, újra valami fásultság, közömbösség és nemtörődomség fogott el a nyelv életének jelenségei iránt. Ez a nemtörődomség akkor sem volna helyénvaló, ha semmi veszély sem fenyegetné nyelvünket, ha a Brassaiak, Arany Jánosok, Gyulaiak és Szarvas Gáborok, vagy az Eötvös Károly, Bartha Miklós és Tóth Béla prózáját vehetnők irányadóul átlagos irodalmi nyelvünk fejlettségének megállapításánál. Hiszen igaz, hogy sokat javultak a viszonyok, különösen a Nyelvőr hatása alatt az utolsó harmincz évben; annyira mentünk már, hogy körülbelől meg tudjuk különböztetni a jót a rossztól, a helyest a helytelentől, a magyarost az idegentől, de a legnagyobb jóakarát sem mondhatja, hogy ezzel már elértük, a mi elérhető, hogy már nem fenyeget baj, hogy már nyugodtan hajthatjuk álomra fejünket.

A nyelvromlás vészmadara most is ott huhog a házunk födelén. De már igen megokosodtunk: nem hiszünk a babonában. Tőlünk ugyan huhoghat. A Nyelvőr addig s amnyit verte félre a vészharangot, hogy már mindenki vak tüzi lármának hiszi a kongatást. Szinte nem lehet csodálni, hogy mintha már maga a Nyelvőr is beleunt volna a sok kongatásba. Kongat ugyan még, de szinte csak kötelességből. Tudós szerkesztője ma is túlhegyre szedi a barbarismusokat, de a nyugat-európai műveltségű ember leküzdhetetlen génje-jével riad vissza a bot boldogabb végének a használatától. Magyarosabb prózát sohsem írtak mióta a világ, mint éppen napjainkban, de magyarkodóan magyartalanabbat se. Mióta keztyűs kézzel bánunk vele, vakmerő, magabiztában valóságos orgiákat ül a nyelvromlás. Eddig, ha a körmére koppantottak, nagy szerényen meglapult s tehetetlen dühében legfeljebb csak a fogát vicsořitotta. Most vérszemet kapva, bátran kiállnak a térre a hetumoger-bajnokok s azzal kezdik, hogy „Vagyok olyan magyar, mint te, jobb rendet vágok ám, mint te“. S minthogy a bosszúálló, haragos isten európai műveltséggel, széles látókörrrel, éles szemmel, eleven dialektikával, néha kiváló stílus-érzékkel s mindenkifölött erős torokkal verte meg őket, mindent elhiszünk nekik, sőt azt is eltűnjük, hogy a fölvilágosultság és szabadelvűség jelszavai alá bújva, orezátlan czinizmussal essenek neki mindannak, a mi magyar, mindannak a mi szent, mindannak, a mit ezeréves fájdalom avatott szent ereklyévé. Hitvallásuk a kozmopolitaság, törvényük az anarchia, nyelvérzékük a budapesti magyarság. Fölháborodik a vér, s a keréketörés kínjait szenvedni át a nyelvérzék, ha e párduezos Über-Árpádok önérzetes hracscsolását s hetvenkedő apologiáját hallja és

olvassa. Hát már ide jutottunk?! Hát már követnivaló ideal lett az, a mi eddig letépnivaló fattyúhajtás volt?! Hát már igazán a Horatius-féle *usus* áll be korlátlan hatalmi birónak s védő szárnyai alatt a budapesti nyelvérzék, ez az idegen tejen nevelt kakuk-fióka szabja meg, mi helyes, mi helytelen, mi modern, mi ázsiai, mi póriasi, mi szalonba való, mi magyaros, mi idegen?! Nem oda Buda! „Nyelvünket ne bántsátok, azt nem hagyjuk“. A nyelv a nemzet: a ki a nyelvet bántja, a nemzetet bántja, s a ki a nyelvet nem becsüli, a nemzetet nem becsüli. A nyelv életének szerető gonddal való ápolása és gondozása, a veszni készülő nyelvérzék megmentése mindennél előbbrevaló szent kötelességünk. Kötelessége a társadalomnak, kötelessége az iskolának s kötelessége mindenkinek, a ki hazáját és nemzetét igazán szereti.¹

¹ A gyógyításnak a baj okának és természetének kipuhatolásával kell kezdődnie. Sokan és sokszor kérdezték és kutatták már, mi lehet az oka a nyelvérzék erős megfogyatkozásának. Legtermészetesebb bűnbaknak hírlapjaink kínálkoztak. Németeknél és francziáknál is ők a kikéltott és megbélyegzett gyászvitézei minden nyelvromlásnak. Ők maguk sem igen tiltakoznak ellene. Hamar készülnek: rosszul készülnek. Munkájuk a szó szoros értelmében vett nap-számias munka. Fegyverük a toll, de fegyverük az olló is. Azt még vezetheti idealismus, ezt a világ teremtése óta nem vezette más, mint az *ars poetica*-val badi lábbon álló ridég önérdék. Aztán meg nem is pályáznak az örökkévalóságra. Közönségük és kenyéradójuk egy, a jelen, a ma. Ha rosszak, szinte kiváltságuk van rá.

Pedig hát a dolog nem éppen így áll. Legalább nálunk nem. Vannak, bőven vannak szörnyűséges magyarsággal szerkesztett hírlapjaink, de viszont a magyaros stílus mestereit, legnagyobb nyelv művészeinket is a napi- és heti sajtó munkásai között kell keresnünk. S hivatalaink, irodáink, törvényhozásunk és tudományunk nyelvét sem igen lehet jó lélekkel jobbnak neveznünk. S ha mégis több vád éri a napi sajtót, mint a menyire magyartalanságával rászolgált, annak csak az lehet az oka, hogy aránytalanul nagy hatalomra tett szert. Irodalmi viszonyainkat és állapotunkat gyökerestől fölforgatta. Mint valami újabb szörnyeteg, a szemünk láttára kezdi fölfalni és magába olvasztani az irodalmat, karmai közé kaparintotta nyelvünk sorsát és jövőjét s ezzel elzárta előre az egészséges fejlődés útját. A mi korunk emberének elmaradhatatlan szellemi tápláléka a hírlapolvasás. Oda jutottunk, hogy a műveltség fokmérője már nem a szappan, hanem az újság. Erősen művelt nemzet lehetünk, mert nálunk az utóbbi jobban fogy, mint az előbbi.

Nagy nyelvromlásunknak azonban mégsem ez a nagy fogyasztás az igazi oka. A baj sokkal mélyebben gyökeredzik. Társadalmunkban. Hírlapjaink magyartalansága talán nem is annyira ok, mint következmény. A nemzeti műveltség letéteményese, őre és fejlesztője minden irodalmilag művelt országban a középosztály. Nekünk azonban ma sincsen erős, egybeforrt, egységes középosztályunk. Még érzelemben és hagyományban sem. Hát még nyelvben?! A statisztika a legszebb ódánál szebben hirdeti a magyar szónak és magyar nyelvnek szemlátomást való térfoglalását és hódítását. Városaink magyarosodnak, az idegen elem évről-évre fogy bennük. S nem az államhatalom vaskeze teszi őket magyarrá, hanem saját egyéni érdekük és hazafiságuk. Örvendetes és biztató jele ez a magyar faj életrejeének és művelődésre természetének, de egyszerűs mind szomorú bizonyítéka annak, hogy nálunk semmi dolog sem lehet el valami fonákosság nélkül. Magyarosodni is felülről kezdtünk el. Pedig minden egészséges fejlődésnek alulról kell megindulnia. Az igazán egészséges magyarosodás az volna, ha alulról fölfelé is magyarosodnánk, ha lenn nem kellene egész nyelvterületeket átengedünk tót és oláh szomszédainknak, s ha az a

Nekünk azonban ez alkalommal nem a társadalom részéről nyújtható orvosszerek előszámlása a célunk. Mi csak az iskola (a középiskola) teendőire kívánunk rámutatni.

Nyelvben él a nemzet. Az iskolának nem lehet nagyobb, szentebb és szebb kötelessége, mint a nemzeti nyelvnek szerető gonddal való ápolása és megbecsülése. Iskoláinkat szeretjük nemzeti-ségünk védőbástyáinak tekinteni, tanítóinkat a nemzeti műveltség harczósainak. S méltán várjuk meg tőlük, hogy azok legyenek. Olyan nyelvállapotok mellett, hol a megromlott nyelvérzék már tudni sem akar megromlottságáról, sőt hetvenkedő magabíztában jogot és elismerést követel magának, ott az iskola bünt követ el, ha nem siet a mindenfelől szorongatott nyelvérzék segítségére, ha útjába nem áll a nyelvromlás terjedésének.

Teljesíti-e ma az iskola ezt a feladatot? Erősíti-e a nyelv-érzéket? Öntudatos munkássággal arra törekszik-e, hogy útját állja nyelvromlás áradatának?

Nem.

magasabb kultúra, mely fenn oly diadalmasan toboroz középosztályunknak lelkes harczosokat az idegen táborból, lenn, az alsóbb néposztály rétegeiben, ne éppen az ellenkező eredménynek lenne az egyik szülőoka és előmozdítója. A magyar szó diadalmas hódításának ez volna az igazán biztos tanújele. Nem akarjuk ezzel mai magyarosodásunk eredményeit kicsinyelni s csak azért foglalkoztunk vele kissé bővebben, mert mi ebben a felülről kezdődő magyarosodásban látjuk a legfőbb okát mai nyelvzavarodásunknak. Aligha van társadalom, melynek vezetői közt oly sok volna az eredetileg idegen elem, mint a magyar. Művészek és tudósok, írók, ügyvédek, orvosok, tanárok, színészek, hivatalnokok, kereskedők között hányan vannak ma Magyarországon, a kik anyanyelvüket nem a szülői házból hozták magukkal. Fővárosunk nyelve valóságos bábeli zürzavarrá lett a sok megemészthetetlen beolvadás miatt. A hol legjobban kellene beszélni a magyar nyelvet, ott beszélik a legrosszabbul. A magyar nemzeti élet központja idegen. Kell-e ennél szomorúbb és valódibb okát keresnünk a nyelvérzék csődbekerülésének? Társadalmunknak nagyobb a vonzó ereje, mint a beolvastó képessége. Édesgetni magunkhoz tudjuk az idegen elemet, de magunkba olvasztani, átalakítani, velünk egy hullá és vérré tenni őket nem tudjuk, nem merjük, talán nem is akarjuk. Erőnk gyöngeségén, vagy akaratunk csökönyösségén, orrfintorgató zárkózottságunkon vagy oktalan szűkekléségünkön mulik, hogy ezt a társadalmi bajt társadalmi úton meggyógyítani nem tudjuk. A félekezeti és faji gyűlölség újra lángra lobbant Európaszerte. Mi sem akarunk elmaradni a kortól. Pedig ez egyszer nem ártana magunka hagyni Lueger urainékat. Az ő fegyverzetük akkora fényűzés, a milyent csak igazán nagy és hatalmas nemzetek engedhetnek meg maguknak büntele nélkül. Nekünk sohasem kellene elfelejtenünk, a mit a legnagyobb magyar mondott: „Olyan kevesen vagyunk, hogy még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni”. Szórjon akármennyi rossz vicczet az osztrák sógor „Judapest“-re s keseregjen még olyan könnyekig meghatóan is a nyelvész a főváros nyelv-érzékének megfigyatozásán: csak nyelvük le a gúnyt, hogy fölszáríthassuk a könnyeket. A maga útján föltartóztathatatlanul haladó (s a nemzet jövőjét illetőleg kétségbeesésre különben okot éppen nem adó, sőt megbecsülhetetlenül kamatoztatható) nagy nyelv- és fajkeveredés láttára hiában szorúl össze oktalan dühében az ázsiai ököl, ha európai tenyér nem simítgatja, nem egyengeti s a viszonyokkal számolni tudó józan értelem nem irányítja és nem sieteti az összeforradás munkáját és folyamatát.

Ma az iskola (a középiskola) — ki merjük mondani — nem neveli, hanem inkább rongja a nyelvérzéket. Nem épít, nem alkot, hanem rombol. Rombol sokszor még akkor is, a midőn építeni akar. Megtartani se tudja azt, a mit, ha nincs, teremtenie kellene. Kivétel mindenütt és mindenben van; arra is akad példa, hogy valaki az iskolában tesz szert kiváló nyelvérzékre. Az iskolában, de aligha az iskola öntudatos munkája folytán. Az iskola, mint iskola, sokszor valóságos melegágya a nyelvromlásnak.

Íme röviden csak a főbb gravamenek:

1. Nem veszi komolyan az anyanyelv tanítását s csak papíron juttat neki vezérszerepet a többi tantárgyak közt.

2. Idegen nyelveket szabadít idő előtt az anyanyelvre, nyelvérzékbenítő módszerrel.

3. Nem becsüli meg eléggé a népnyelvet s nem aknázza ki a tanítás érdekében a benne rejlő kincset.

Alljunk meg mindjárt az elsőnél. Az anyanyelv tanítása?

De hát kell-e, szükséges-e tanulni az anyanyelvet? Hiszen azt mindenki tudja. Legtöbbször az tudja legjobban, a ki soha iskolába se járt. Vagy ki merné állítani, hogy az Alföld nótázó legénye-lánya, vagy a székely hegyek mesemondó anyókaí ne tudnának magyarul? Pedig talán színét se látták az iskolának. Bizonybizony csak akkor állanánk még igazán csehül magyarság dolgában, ha az édesanyánk nyelvét is tudós professorok tudós könyveiből kellene megtanulnunk. Minek okvetetlenkedünk hát a tanításával, ha nincs szükség rá? Tudákos nagyképtűsködésből, vagy nemzetieskedő hiúságból minek szaporítjuk a tantárgyak számát ezzel is? Nyög a diák amúgy is a sok tanulnivaló alatt. Meg vagyok győződve, hogy öreg embereink, a kik még a régi diák iskolába jártak, nagyobbrészt így gondolkoznak, sőt még az ötvenes évek diákjai közül is sokan valahogy ilyenförmán vélekednek a dologról s véleményüket tán csak azért nem vágják a szemünk közé, mert hozzá vannak szokva mások véleményének a tiszteléséhez s mert tudják, hogy mi, fiatalok, nem vagyunk oly tartózkodók a véleménynyilvánításban s a legkisebb vád, a mivel visszavágnánk, a hazaárulás vádja volna. Hogy is szólhatnának ellene, mikor ma már a levegő is a nemzeti nevelés hangoztatásától terhes s az anyanyelv tanítása kifejezetten is központja és vezetője minden tanításnak.

Oh, hogy tudjuk mi a hazát szeretni — papíron!¹

Tanítni, igaz, tanítjuk a magyar nyelvet, őszintebben és igazabban, hogysem akárkinek is oka lehetne ma már kétségbe vonni az anyanyelv tanításának szükségyszerűségét; de hogy annak az annyit

¹ Ma már a lelkesedésünk is német-majmolás. A ki nem hiszi, olvassa el a porosz és szász középiskolák tantervét, vagy a német folyóiratoknak erre vonatkozó cikkeiket. Az öntudatra ébredt német önérzet hatalmas, büszke harczi riadói ezek. Harsogva szól minden egyes sorukból a *Pflege des Deutschthums*. Szinte paródia hozzá képest a mi hazaflyaskodó műlelkességünk.

hangoztatott központi szerepnek mi értelme van, nem lehet tudni. Ugyan miben nyilatkozik meg nálunk az anyanyelv középponti szerepe? Tán a nagyobb óraszámban? Szó sincs róla. Gymnasi-umainkban ma is a latiné a vezérszerep. De hát ez német földön is így van. Vagy talán abban a kapcsolatban, mely az anyanyelvvel mindenik tárgyat gyümölcsözésre számító kölesönös támogatásra és szoros érintkezésre szorítja és útásítja? Vagy pedig abban az intézkedésében tantervünknek, hogy nem száraz grammatikai és stilsztikai szabályoknak, pontos és kimerítő irodalomtörténeti adatoknak és elvont fejtegetéseknek bemagoltatásával, hanem az írók olvasatásával, az „olvasmány fontosságának hangsúlyozásával“ és „előtérbe helyezés“-ével akarja sikeresebbé tenni az anyanyelv tanítását?

Hiszen — szó a mi szó — sok megnyugtató van ezekben az intézkedésekben, de sokkal szerényebbek, hogysem biztosíthatnák az anyanyelv központi szerepét. Félintézkedés nem intézkedés. Ide önérzetes, bátor s főleg egész intézkedés kell. Ha igazán át vannak hatva vezető köreink tantervünk hazafias szellemétől, legyen bennük elég bátorság is a nemes czél megvalósítására. Izenjenek harczot minden czofos maradiságnak. Ideje már kiábrándulnunk abból a balhiedelemből, hogy a formális képzésre csak a latin nyelv alkalmas. Ideje már letaszítani Róma nyelvét arról a polezról, a melyet az emberi szellem békóba verésével és majomszerepre kárhoztatásával oly végtelen hosszú idő óta jogtalanul bitorol. A mór megtette kötelességét, a mór mehet. Debuisset pridem, mondhatjuk hozzánk méltó latinsággal. Engedje át a vezérszerepet az anyanyelvnek s a kevesebb óraszámú tantárgyak közé szorítva tengesse életét, a míg tengetheti. S aztán béke poraira. Mi talán sohaseem szabadulhatunk meg tőle egészen: egy nemzetet se nyomorított annyira meg, mint minket. (Üres frázisokkal pedig ne áltassuk magunkat és ne dobálózunk. Ez az egyetlen egy igazi ok, mely ma még végzetessé tenné a latin nyelv kidobását, mert elvágná mivelődésünk gyökérszálaít s ledönthetetlen választófalat emelne jelenünk és multunk közé. Már pedig az a nemzet, a melyik multja iránt nem érdeklődik, nem érdemes a jövőre).

A jövő iskolája az az iskola lesz, melyben az anyanyelv tanítása nem csak a papíron középpontja minden oktatásnak. Éthikai, nemzeti, paedagogiai és didaktikai okokon kívül ezt kívánja nyelvünknek és irodalmunknak belső értéke, köteles szeretete s nyelvünknek nemzeti miveltségünkkel való szoros és elválaszthatatlan kapcsolata.

Nemesak hogy tanítani kell a magyar nyelvet, hanem általában minden nyelvtanítás szálainak az anyanyelv grammatikai ismeretéből kell kiindulniok és i le visszatérniök. Siralmas fölfordúltságra vall a mai állapot, a midőn tanulóink 3--4 idegen nyelv grammatikájának rejtelméin küzdik által magukat, anyanyelvünknek azonban sokszor a legközségesebb szerkezetével és sajátágával, a

legelemibb grammatikai szabályaival sinesenek tisztában. Jobb sorsra méltó buzgalomtól lesz az iskola fala hangos, valahányszor arról szól a huznapi pensus, mely latin szavak „képezik“ a többes genitívust -ium-mal, mely igék „kivánnak“ datívust vagy „szenvednek kivételt“, de hogy az árva magyar nyelv mit kíván és mit szenved, attól nagy ritkán ha fáj a fejük.

A magyar nyelv törvényeit és szabályait lábbal tiporni egészen közönséges, megengedett dolog. Az iskola jár elől benne jó példával. A haja szála se görbül meg miatta senkinek: nem kiáltják ki tudatlannak, míveletlennek, tanúlatlannak, nem olvassák fejére a klasszikusokat.

Országos hahota töltötte be Hunniát, a mikor — nem is olyan rég — egy nagy nevű és nagy tehetségű képviselőnk azt találta mondani a vita hevében: „Videant consuli!“ Az azonban aligha eszébe jutott valakinek, hogy ugyanaz a képviselő ugyanabban a beszédben egész sereg súlyosabbnál súlyosabb nyelvhibát (és nem nyelvbtlást) követett el, de természetesen magyar nyelven. Ezeket azonban nem fogadta hahota, mert nem érezte hibának a nyelvérzék. Hja, nem csoda, latin grammatikát 8 éven át tanultunk, magyart csak 3 évig.

De mikor ez a három év is sok! Vetik ellen, a kik a grammatikát egészen ki szeretnék akolbolítani az iskolából. Minek az a három év is, mikor a szépapánk sem hallotta, hogy valaki grammatikából tanult volna meg magyarul! Messze túlhaladná ez értekezés keretét, ha érdeme szerint néznénk szemébe ennek a sirjából mindegyre fölföljáró állításnak.

Ervek és bizonyítékok helyett tegyük itt mindjárt egy kis próbát. Olvassuk föl erdélyi születésű mívelt emberek előtt ezeket a mondatokat: „Két Ábrahám fiát *várok* estére.“ „Országgyűlését ő *emkők* itt *tartanak*.“ „A hidegnek én jó orvosságát *tudok*.“ „De minék *keríték* olyan nagy fenekét.“ „Céh, mely mindenki fiát *befogad*.“ „Oh, Kont, mikor *lát* párodát hazád stb.“ Erdélyi ember bizonyára azt fogja mondani, hogy nem magyar bordában szótték azt, a ki így beszél magyarul. Pedig hát azokat a mondatokat Vörösmarty, Arany és Petőfi írta s a tárgyias ragozás olyan használata egészen közönséges Nagy-Magyarországon s irodalmilag is helyes.

Kell-e ennél meggyőzőbb bizonyíték arra nézve, hogy az anyanyelv grammatikáját tanítani kell!? Ex uno disce omnes.

Az anyanyelv rendszeres tanítása és az öntudatlanul működő nyelvérzéknek a nyelvtörvények elméleti ismeretén alapuló öntudatossá tétele szükséges azért is, mert e nélkül hiában való erőlködés (pedig erre adunk legtöbbet) küzdenünk az iskolában a nyelvromlás terjedése ellen.

Ide sem apró-cseprő portyázások, nem alkalmoszerű kirohanások kellenek; ide is rendszeres és állandó harc kell. Hogy védekezünk ma az iskolában a nyelvromlás terjedése ellen? Úgy,

hogy ha nagyon megszáll a buzgóság, hajtóvadászatot rendezünk a nyelvromlás bacillusai ellen, tűhegyre szedetjük diákjainkkal a leggyakoribb barbarismusokat. Csakhogy az a bacillus mindenképen furesa jószág ám! Hiába szúrjuk tűhegyre, nem pusztúl el, sőt igen gyakran az operáló nyelvérzék ellen támad s megejti és megrontja észrevétlenül. A tűhegyreszededegetés, a barbarismusok gyűjtése csak ott használna, a hol erős a diák nyelvérzéke, különben sokszor árt s épen az ellenkező eredményt szüli. Az orvosok rég tudják, hogy a járványok terjedésének sohasem a bacillus erejében, hanem az anyag védtelenségében rejlik a főoka. Nem azért terjed oly nagy gyorsasággal a fertőző betegség, mert sok a fertőző bacillus, hanem azért, mert nem vagyunk eléggé fölfegyverkezve ellene. Nem azért terjed, nem azért burjánzik úgy el a nyelvromlás, mert a sok kétnyelvű félmagyar jóvoltából a levegő is barbarismussal van tele, hanem azért, mert az ép nyelvérzék nincs eléggé fölvértezve az észrevétlenül mérgező nyelvhibák ellen. Ha azt akarjátok, hogy kevesebb legyen a betegség, a szervezetet erősítsétek — szólnak az orvosok. Ha azt akarjátok, hogy kevesebb legyen a nyelvromlás, a nyelvérzékét erősítsétek, s az anyanyelv rendszeres tanítását vegyétek komolyan — szólhatunk mi. A bacillusok, azazhogy a barbarismusok, maguktól elpusztulnak, ha a tovább terjedésre nem lelnek alkalmas talajt, s a legelszántabb irtó hadjáratnak is fittyet hánynak, ha kedvez a talaj elterjedésüknek.

A második gravamen az elsőből folyik. Idegen nyelveket szabadít az iskola idő előtt a fejlődő nyelvérzékre. A fejlődés, a kialakulás, a megerősödés folyamatában. Betetőzi azt a félszegséget, a mit a szülői ház, a család elkezdett. Mert már a család elkezdi. Kevés olyan csodabogarat látott még a paedagogia, mint a milyent ez a mi gerinceztelen modern korszakunk szült. A modern ember, mint a jó pap, holtig tanul — nyelveket. A bölcsőtől a sírig javitgat az alkotó természetén, mely — hogy, hogy nem — megfélekedett egynél, az anyanyelvnél, több nyelvet juttatni az ember birtokába. Nagy hiba és nagy mulasztás. De hát segít az ember rajta. A kis escesemő első gügyögésével veszi az első lezkeórát a német bonne-októl és franczia gouvernante-októl. Hja, mert rövid az élet s édes az idegen nép nyelve. Az anyanyelvet, azt nem kell félteni, ráragad az amúgy is a gyerekre később; a fő az, hogy idegen szóra szokják a nyelve. Ismertem szülőket, a kik dicsekedve emlegették, hogy kedves magzatuk mennyire nem tudott kis korában magyarul s milyen szépen beszélt németül, vagy francziául. Csak az nem fért sehogy a fejükbe, hogy az a kis nyelvtudós most diákkorában, hogy bukhatik épen a nyelvekből meg egyre-másra; azt gondolni se merték volna, hogy kedves esemetjük részben hajlani nagy nyelvtudásának köszönheti mostani nagy szellemi fejletlenségét és hátramaradottságát. Az ilyen szerencsétlen két-három nyelvű gyerekeknek nincs és sokszor haláláig nem lesz valódi anyanyelve. A természet nagy ajándékában, az anyanyelven szólhatás édes gyönyörűségében, őket megrövidítette az emberi bölcsesség.

Ezt a tévedést azonban, mit az ex professo nem paedagogus szülői ház követ el, a paedagogia szent nevében tetőzi be és koronázza meg az iskola

9—10 éves gyereket latin, vagy német grammatikára fog.

Szinte hallom a kacagást, hogy hát ettől az ártatlan grammatizálástól is féltém az anyanyelvet? Nő hát igenis, féltém. Nem azért, mintha attól tartanék, hogy az idegen nyelvben való nagy előhaladás elfelejtené a kis diákkal anyanyelvét (nem, a nagy előhaladástól nem kell félni), hanem azért, mert ez az időelőtti módszertelen grammatizálgatás ezéltévesztett, haszontalan, kárba vesztett munka. Időfecsérlés és gyermekkinzás. Az egyik nyelvből a másikra való örökös átfordítgatásra, *tehát a gyermek agyvelejét és képességét messze fölülhaladó* s azért meddő, sőt lélekölő rabmunkára kárhóztatja a jobb sorsra érdemes kis diákokat. Gondoltak-e valaha a paedagogusok arra, hogy idegen nyelvre fordítani valamit a legnehezebb és egészen soha meg nem tanulható mesterség a világon. Mert különböző dolog ám; beszélni idegen nyelven és fordítani valamit idegen nyelvre. Az gyerekjáték, ez valójában megtaníthatatlan. A mai módszer mégis ezzel kezdi a nyelvtanítást. Ha már mindenáron idegen nyelvekkel akarjuk boldogítani az I—II. osztályos középiskolai tanulót is, legalább a módszerünk legyen más. Egyáltalán semmi, vagy csak a legszükségesebbre szorítkozó grammatika és csak ízelítőül valami magyarról latinra, v. németre való fordítás. A tanár beszélhet (s beszéljen is!) sőt beszéltethet is az idegen nyelven, de gépiesen lehetőleg ne fordíttassa át a magyar szöveget. Ehhez latin (német) nyelvérzék, s latin (német) grammatikai tudás szükséges. Azt képtelenség várni, ezt oktalanság még erőszakolni. Az idegen szöveg — egy kis pia fraussal még a legszárazabb is — olyan a gyerekeknek, mint a találós mese. Örömet leli benne, ha megoldhatja, s ösztökéli a gyereken inkább működő kíváncsiság, hogy megoldhassa. Az idegen nyelvre való fordítás azonban lélekölő rabmunka még ebben a korban.

A mi pedig a grammatikát illeti, ha már egyszer nem lehetünk el nélküle s minél hamarabb kellő alapot és megbízható támasztékot kívánunk vele nyújtani az eddig inkább csak a nyelvtanulás természetes útján haladó nyelvtanításnak, akkor is talán csak előbb való dolog az anyanyelv grammatikájának az ismerete, hiszen minden józan grammatikai tanításnak az anyanyelv grammatikai ismeretéből kell kiindulnia és folyton arra támaszkodnia. Először tehát az anyanyelvnek tanítsuk meg a grammatikáját. Mai tantervünk párhuzamosan kívánja taníttatni az idegen nyelvek grammatikáival, olyanformán, hogy a magyar grammatika tanítása mégis előzze meg valamivel az idegen nyelvekét, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon, a mi pedig képtelenség, mert hát régi dolog, hogy a nyelvek nem egy kaptafára vannak teremődve. A következmény az, hogy a tanár itt is grammatizál, ott is grammatizál, mindenütt grammatizál: nem esoda, ha olyan veszett híre kelt ennek a gyönyörű s éppen nem száraz tudománynak.

A felsőbb osztályok idegen nyelvtanítása iránt se lehet valami nagy köszönettel a szegény anyanyelv.

Nem abban van itt a baj, hogy az idegen nyelvek az anyanyelv rovására szabadon rá vannak szabadítva az iskolára, hanem abban, hogy a nagy ezél, az idegen nyelv megtanítása érdekében egytől egyig mind jezsuita-fogásokkal dolgozunk. Az idegen nyelv kaptafájára irgalmatlanul átgyúrjuk és átkalapáljuk az anyanyelvet. A nyelvek közötti ürt és áthidalhatatlan távolságot azzal akarjuk elenyésztetni, hogy Procrustes-ágyba fektetjük az anyanyelvet. „Csak szóról-szóra, fiám” — biztatja a tanár az átfordítás kátyujába bele-rekedt diákot — „majd csak kikerül az értelme is”. Hogy aztán mi „kerül ki” az ilyen fordítások révén, miféle zagyva össze-visszaság, arról csak az iskola falai tudnának beszélni, ha szerencsére némák nem volnának.

De még ez sem volna valami nagy baj, ha a szöveg teljes megértetése miatt szinte elkerülhetetlen szóról-szóra való fordítás után a lázas munkában rendesen meg nem feledkeznénk a magyaros fordításról. De megfélelkezünk, legtöbbször szükségtelennek, vagy tán a tanítás ezéjén felülállónak tartjuk s beérjük vele, ha úgy a hogy megérti szövegét a tanuló. Látnivaló, hogy ez így nem jól megy. Sokat elbír, eltűr és elszenved az anyanyelv, de a „szóról-szóra” való fordítás szakadatlan aknamunkáját nyelvérzék legyen a melyik kibírja, kivált ha Téliyek és Vajdafiak gyártják hozzá a bányászszakácskányt, azaz hogy a „puskák”-t.

Vagy egyáltalában ne fordítsuk le a szöveget, vagy ha már rászántuk magunkat, fordítsuk le magyarul, magyarán. Hogy ne fordítsuk le a szöveget mindig, az talán kissé furcsán hangzik; de lehetlenség, hogy másnak is föl ne tűnt volna, mekkorra idő-vesztéssel jár a szövegnek magyarul való visszaadása akkor, a midőn a tanár a helyes olvasásból és hangsúlyozásból — kivált ismétlések alkalmával — már előre tudja állapítani, hogy érti-e a tanuló a szöveget, vagy nem. Minek tölni az időt ilyenkor a lefordítással, ha nem ezélünk a fordítással valami tősgyökeres magyar kifejezésre, a magyar gondolkozást jellemző szóképre vagy fordulatra hívni föl a tanulók figyelmét. A feleltetés a tanításnak úgy sem ezéjje, csak eszköze s különben is az elolvasott szövegre (az illető nyelven) tett apró kérdésekkel is meggyőződhetem a tanuló készségéről, s a mellett egyidejűleg valamire tanítom is, meg változatosságot szövk be a tanítás menetébe. Így aztán több idő marad a valóban fordításra szoruló szövegrész magyaros visszaadására s haszonra fordul az, a mi első tekintetre tán az anyanyelv elleni merényletnek látszik. Mert hát nem olyan fekete az ördög, mint a milyennek látszik.

Pusztán, abban, hogy idegen nyelvre tanítjuk a diákot, még semmi veszedelem sincs. Ezzel csak szemhatárát tágítjuk, gondolkozását mélyítjük, lelki világát gazdagítjuk. Baj csak akkor származik belőle, ha nem jókor és nem jól tanítjuk.

Az idegen nyelvvel való foglalkozás — hogy izléstelen, útszéli hasonlattal éljek — olyan, mint a retek. Reggel méreg, délben éték, este orvosság. Korán kezdeni méreg, mert kialakulása közben ejti meg a behatások iránt még igen fogékony nyelvérzékét. Idejében és okkal-móddal kezdeni hozzá — hogy is mondjam csak — éték, mert egészséges, termékenyítő táplálékkal látja el a nyelvérzékét a különféle nyelvek szerkezetébe, a nyelvteremtés kohóiba és műhelyeibe való bepillantás. Meglett emberre nézve pedig nemcsak a legnemesebb gyönyörűségek egyike, hanem valóságos orvosság az idegen nyelvekkel való foglalkozás, egyetlen igazán megbízható csodaszer a gombamódra termő barbarismusok metelyező pusztítása ellen.

Idegen nyelvek ismerete és jó magyar nyelvérzék éppen nem összeférhetetlen két dolog, sőt — bizony fura világot élünk — úgy áll a dolog, hogy mívelt magyar ember ma már nem is tudhat jól magyarul, ha a német és latin nyelvhez is — úgy, a hogy — nem konyít valamit. Paradoxonnak látszik, pedig szomorú igazság. Oda jutottunk, hogy a német nyelv ismerete nélkül nem vagyunk képesek betekinteni az ajkunkra tolakodó barbarismusok keresztlevelébe s a ritkább hungarismusok hallatára viszont könnyen fattyúnak nézzük a magunk árváját, ha mindjárt Ázsiából hoztuk is magunkkal, a mint ez már számtalanszor lebizonyult mulatságosabbnál mulatságosabb módon a Magyar Nyelvőr perdöntő porondján.

Okszerű módszer mellett az iskola se látná kárát tán még egyszer annyi idegen nyelvtanításnak se. Sőt tovább megyünk, nem is lehetne, nincs is az iskolának a magyar remekírók olvastatásán kívül olyan önként kínálkozó nyelv- és stílusérzék fejlesztő eszköze, mint az idegen nyelvek tanítása. Mennyi alkalmá nyílik itt az anyanyelvét szerető, a magyaros gondolkozást féltve őrző és becsülő tanárnak bevezetni a tanulót a szó és gondolat csodás egybefordításának mysteriumába, fölkelteni és öntudatosá tenni benne az összevetés révén az anyanyelv szépségei, gazdagsága, hajlékonysága és alig megközelíthető rövidsége iránti érzékét. Ad oculos bizonyíthatja be, mint nyer az önmagában színtelen (mert nemzetközi) gondolat a kifejezés sújtásai és pitykéi által sajátos nemzeti színt, életet, erőt, elevenséget, credetiséget. Kifejezésben és stílusban mi egyéni, mi nemzeti sajátosság, mikor tekinthető sújtás és vitézkötés nélkül is magyar ruhába öltözöttnek az idegenből átszármazott gondolat, mikor egyenesen émelyítő a sok sújtás, mik a szórúl-szóra le nem fordítható, vagy ugyanazon fordulattal, képpel, gondolattal egyáltalán vissza nem adható árnyalatok és kifejezésbeli finomságok. Cicero áradó beszédében, Tacitus körmönfont periódusában mi a csodálni való s mi a magyar nyelv szellemével, a magyar vérmérséklettel és gondolkozással összeegyeztethető, mind olyan dolgok, melyek érdeklődést és szeretetet keltenek az ifjában anyanyelve iránt s melyeknek megbeszélésére senkinek sem adódik több alkalom — még az anyanyelv tanárainak se — mint az idegen nyelvek professorainak.

És itt önként merül föl az a kérdés, vajjon megragadjuk-e, vajjon kihasználjuk-e ezt az alkalmat?

Nem használjuk.

A mai szakrendszeres világban annyira a magyar nyelv tanárára bizzuk az anyanyelvvel való bibelődést, hogy szinte határsértésnek tűnik fel, ha valaki magyar nyelvtani órán kívül is mer foglalkozni az anyanyelvvel, s szinte veszedelmes dolog olyanokat hirdetni, hogy az idegen nyelvet nem pusztán önmagáért kell tanítani s hogy az idegen nyelv tanításának nem az idegen nyelv megtanítása az egyetlen és legfőbb célja.

Magyar anyanyelv szeretete, mikor jön el a te országod?!

A harmadik gravamen nem kisebb az előbbieknél.

Bekerül a kis falusi gyermek az iskolába. Erős, romlatlan nyelvérzéssel. Ébredező gondolatvilágának első, félig öntudatlan benyomásai közt ott van az is, hogy a tanító bácsi nem úgy beszél ám, mint a hogy odahaza beszélnek. Nem úgy mondja, hogy *csidma*, hanem *csizma*, nem *kinyeret*, hanem *kenyeret* mond. Aztán meg az az ábéce is olyan furesa, mint általában minden ebben az új környezetben: a tábla, a fal képek, a csengettyű, meg a tanító bácsi azzal a csúf szakállával. Azt mondja, hogy *b-a-b* s rá kell mondani, hogy *bab*. Ugy *taniccsa*, hogy *tanítja*, *látja*, *mondja*. Nem jó neki, ha úgy mondjuk a verset: „Együtt ma karácsony“. Kijavítja az embert.

Nem mondom én, hogy ezzel öntudatra kelt a gyermekben az irodalmi nyelv és saját anyanyelve közti különbség. Akármilyen éles megfigyelőképessége is legyen a gyereknek s akármennyi abstraháló és összefoglaló képesség is szorult kiesi fejécskéjébe, az elemi iskola alsó osztályaiban nem juthat, nem szabad jutnia annak a világos tudatára, hogy ő más nyelven beszél, mint könyve. Csak öntudatlan sejtelemként él még lelkében, több más megmagyarázhatatlan furesaság, eléggé föl nem dolgozott benyomás között. Elcsapni való az a tanító, a ki apostoli szent buzgalmában irtó háborút izenve minden *csidmá*-nak, *kinyér*-nek, *tüszej*-nek, erőszakkal — néha bottal — merészkedik öntudattá emelni a gyerek lelkében ezt a sejtelemet. Hagyják ezt a szomorú kötelességet nekünk, középiskolának.

Mert hát ide is fölkerül a *csidmás* legényke. Belecsöppen a civilizatióba, mint a légy a mézbe. Nosza igyál, legényke, tudományt! Hiszen innék is szegényke, — azért hozták ide, — ha mozdulni bírna. De hát ott a *csidma*, nem engedi. Idegen világ ez neki egészen. Kirí belőle a *csidma*, azaz hogy a legényke. Nagy válságon, nagy csalódáson kell szegény fejének átmennie, hogy beleszokjék. Tanulótársai gúnyolódásaiból s a tanár urak mosolyából és jóakarató megjegyzéseiből csakhamar tudatára jut annak, hogy nem annyira a *csidmája*, mint inkább a nyelve miatt kellett neki nevetségessé válnia. A nyelve miatt? Hiszen ő azt azoktól tanulta, a kiket legjobban szeret a világon, szüleitől. Hát nem mind jó, helyes és igaz,

a mit tőlük tanult? Hogy volna az, a mikor a tanár urak is rossznak tartják s lemosolyogják érte az embert, már pedig nekik mesterségük a tudás.

Nem akarok itt arra az igazán nagy veszedelemre rámutatni, mely a szülői tekintély illetén esorbulásával a gyermek jellemének kialakulása ellen munkál; csak egy másik — nem kevésbé nagy — veszedelemre legyen szabad fölhívnom a figyelmet. Gondoltak-e valaha azok, a kik olyan jól el tudnak mulatni a falúról bekerült kis diák falusiasan egyszerű, naiv beszédjén, gondoltak-e valaha arra, mekkora veszedelem származhatik abból, ha abban a romlatlan nyelvérzékű kis diákban gyökeret ver az a hit, hogy az ő anyanyelve rossz, hibás, kikaczagivaló. Mi ennek a hitnek a következése? Az, hogy az a kikaczagott kis ember meggyülöli, megutálja, megveti anyanyelvét, szülőföldje, faluja nyelvét. Alig várja, hogy a csidmával együtt azt is eldobhassa magától. S nem rajta mulik, hogy ez csak részben sikerül. Nem a levegőből beszélek. Jómagammal is megesett ez a furcsa kis eset kis-diák koromban, s megesett és megesik mindenkivel, a kit szerető kéz értelmes vezetése át nem segít az okvetetlenül bekövetkező válságon. Szinte szégyellem megvallani, hogy diákkoromban iszonyúan lenéztem és megvetettem szülőföldem nyelvét s bámulatosan hamar sikerült eltüntetnem beszédemből mindent, a mi falúm nyelvére emlékeztetett.¹ A himpor hamar lefoszlik.

De hát mi kára van abból a tanulónak, ha tökéletesen el is felejtí szülőföldjének tájnyelvét? Avagy nem természetes-e, hogy az iskola az irodalom nyelvét lépteti a tájnyelvek örökébe? Nem inkább joga és kötelessége-e az iskolának, hogy a tájnyelvi sajátságoktól megtisztítsa s az örökké változó nyelvhasználat szeszélyes tulkapásaitól megóvja és megvédje az irodalmi nyelvet, minden mivel ember közös anyanyelvét? Az irodalom a nemzet lelkének leggazdagabb és legtartalmasabb megnyilatkozása; azért az irodalom nyelve a nemzet nyelve. Minden vérségi, vagy egyéb köteléknél erősebb kapocs a nemzet fiai közt. Élete a nemzet élete, halála a nemzet halála, mert irva vagyon, hogy elvész a nép, mely tudomány nélkül való. Azért az iskola csak egy nyelvet ismer, az irodalmi. Ez a nyelv a nemzet életének nagy folyama, mely hátán hordja a nemzeti miveltség hajóit és esónakjait. Csakhogy a nemzeti nyelvnek örök forrásai a nép ajakán fakadnak. Az irodalmi nyelv nagy folyama kiszáradna vagy elposványosodnék, ha a tájnyelvek apró forrásai nem táplálnák. Minden egészségesen fejlődött irodalmi nyelv gyökérszállai a népjelvények és a közbeszéd változatos és gaz-

¹ S hogy milyen erős és maradandó a gyermek benyomása, mutatja az, hogy most, meglelt férfi koromban legjobb meggyőződésöm ezer érve és bizonyítéka se tud meggyőzni és megnyugtani affelől, hogy gyermekéveim nyelve nem rútabb és nem kevésbé érdekes, mint bármelyik más tájnyelv. Hiába, szeretni úgy, mint más tájnyelvet, nem tudom soha. Erőszakolni pedig mindent lehet, csak a szeretetet nem. Ez az, a mit sohse tudnék megbocsátani az iskolának.

dag rétegeibe nyulnak le. Ott vernek gyökeret. Onnan szívnek életet és éltető erőt. És ezeket a gyökérszállakat vagdossa el az, a ki a nép nyelvének naiv természetességén csak mulatni tud, s a nyelv életének fájába vágja fejszét az az iskola, melyben egy perczig is pirúlni kényszerül a kis diák beszédjének tájnyelvi sajátosságai miatt.

Végtelenül nagy tévedés azt hinni, — pedig hányszor nem hallja az ember mívelt, sőt tanítással foglalkozó emberek szájából is! — hogy a tájnyelvek az irodalmi nyelv elfajulásai. A dolog inkább megfordítva állana. A népnyelvek természetes fejlődés eredményei; kialakulásukat nem irányította tudákoskodó emberi kontárkodás, halat íszni tanító böleség nem egyengette útjokat, szülőanyjuk és dajkájuk a természet, s a természet útján nincs eltévedés.¹ Az irodalmi nyelv azonban többé-kevésbé mindig csinált nyelv. Nem természetes fejlődés eredménye. Kialakulását emberi okoskodás, emberi gyarlóság vezette és irányította. Mennyi kicsinyesség, mekkora pedanteria, milyen kaczagnivaló tudákosság s káskán bogot kereső böleség volt és van az ilyen irányításban, a grammatikusok a megmondható.²

¹ Azaz, hogy tévedés nincs, de elsatnyulás csak akad. Et magna saepe dormitat — Natura. Szunyókál s elfelejti beváltani, a mit ígért. Talán mert mostoha anya, mint a poeták írják. Hány sokatigéző szervezet csenevészedik el fűben, fában, emberben időnap előtt az anyatermészet keblén! Ilyen elcsenevészedés, elsatnyulás a nyelv életében is előfordul. Példa rá a csángó nyelv, mely magyarság tekintetében (de csakis ebben a tekintetben, mert a nyelvtudomány szempontjából a köreset is természetes fejlődés) az elzúllás, az elsatnyulás lejtőjére lépett.

² Geleji Katona István például, a nagy grammatikus, ilyeneket tanított: „A singularis numerosokat a pluralisoktól igen meg kell különböztetni és az egyről szóló igéket singulariter s a többekről szólókat pluraliter kell kimondani. Mint: *két emberek, tizenkét apostolok*. Nem: *két ember mégyen vala fel; a 12 Apostol együtt lévén* etc., a mint hallom, hogy a község szöll; mely egy igen nagy vétkesség a mi nyelvünkben. Rút szószaporítás ez ilyen: *Esső esik*, holott az *esső* annyit tesz, mint: *eső*. Egy szóval azért *esőzik*-nek mondathatnák. — A szókat a dolgoknak mívoltokhoz és természetekhez kell alkalmaztatni és a mi egyikhez illik, a másiknak nem kell illetlenül tulajdonítani: *Nincs egy szál borom és egy csep buzám, lisztem, szénám is*, mint a község szokott gorombájul szóllani. — Nincs minden illetlenség nélkül, hogy minden rokozságunkat atyánkfainak mondjuk, holott azok közzül sokak vagy anyánk, vagy bátyánk, vagy nénénk, vagy hugonk etc. fiai. Nemző az atya, szülő az anya. — A passiva voxokat az activáktól felette szükségessé megkülönböztetni, mert egyébként az értelem nemcsak dísztelen, hanem ellenkező, sőt némelykor ugyan káromkodó is lenne. Így kell azért igazán szólni: *Az embernek teremtetése, megváltatása, szenteltetése*, nem: *teremtése, megváltása, szentelése*, mintha az ember teremtett, megváltott, szentelt volna. Hasonló vétkes szóllások ezek is: *A nyavalyák megorvoslása, a tévelygésnek megczáfolása, a bűnösnek megostorozása*, melyek azt teszik, hogy a nyavalya orvosol, a tévelygés czáfol, a bűnös ostoroz“. (Nyr. XII. 13.)

Ugy-e csókolnivalóan (azaz csókoltatnivalóan!) kedves szabályok?! Holtra kaczaghatná magát tőlük az ember, ha nem látná, hogy hány okos ember gondolkozik még ma is a Geleji uram fejével. Tanügyi körökben még ma is ez járja: a tanulók taníttatása, vizsgára bocsáttatása, segélyeztetése, megdorgál-

Ha mind esupa szentigazság lett volna is az a sok körmönfont grammatikai szabály, a mivel a fű növését is meghalló böles grammatikusok a nyelvet szabályozni s a világot boldogítani akarták, még akkor sem lenne valami nagyon irigyelni való az irodalmi nyelv sorsa. Hát még, ha a nyelv szellemével egyenes ellentétben álló önkényes grammatikai szabályoknak kellett és kell meghódolnia, ha hamis próféták hamis tanait kell szentírásnak vennie!

A nyelv, az „együgyű tudatlanok rusnya“ nyelve az emberi léleknek legközvetlenebb és legbensőbb megnyilatkozása. Böles és naiv egyszerre s azért újjai kiszámíthatatlanok. A logika örök törvényeinek fittyet hány s szeszélyes ugrásaiban mégis több logika van, mint a mennyit bölcseségünk álmodni képes. Hogy volna hát elfajulása a logika csinált szabályaitól befolyásolt irodalmi nyelvnek?!

Az igazság itt is a középben van, mint mindenütt. Az irodalmi nyelvnek joga van arra, hogy az emberi értelem megkülönböztető ítélkezése révén állapítsa és szilárdítsa meg trónját a tájnyelvek, a népnyelv fölött; érthető és jogosult, ha szabályozni és irányítani, megőrizni és állandósítani akarja a folytonosan változó s minden kimondott szóval új alakot nyerő nyelvet: de saját lába alól rugja ki a talajt, ha magát valami különállónak, önmagából kialakulótnak, a logika befejezett tökéletességű remekének tekinti s feledve származását, megveti szülőanyját, a népnyelvet. Azt a nyelvet, melyben semmi csináltság, semmi kimerítés, semmi erőszakoltság, semmi mesterkéeltség nincs, de van annál több szín és erő, élet és elevenesség; hol a szavakon és kifejezéseken az egyszerű természetesség és üde frissesség zománca ragyog, mert igazán csak a kimondás pillanatában születnek milliószer meg, milliószer újra meg újra. Vétkezik az irodalmi nyelv, ha ilyen rokonnal szégyenli az atyafiságot, ha okatlan göggel megtagadja szülőanyját s lenézi nevelő dajkáját. A dajkálásra és gyámoltásra úgy is örökké rá fog szorulni: formáiban elárvúl, életszervei kimerülnek, tagjai elesenevészednek, jómaga idő előtt leéli magát s végelgyengülésben pusztúl el, ha a népnyelv bővös esodaerejű forrásvizéből örök fiatalságot nem iszik magának.

Ne zárjuk el legalább mi, iskola, ettől a forrásvitztől ifjuságunkat. Ha nem tudjuk hozzávezetni, ne, legalább ne zárjuk el tőle; ne vegyük el, a mit nem adhatunk. Elég sok kincs pusztul el magától is, ne álljunk be mi is fosztogatónak. Hadd buzogjon abban az ifjában a szülőiház napsugaras szegénységéből hozott népnyelvnek éltető forrásvize; hadd legyen, a mi erőt és szint

tatása, vádoltatása, fölmentetése stb. stb., pedig ha tudnák, Istenem, ha tudnák, milyen más értelme van mindezeknek a misera plebs, az „együgyű tudatlanok rusnya“ nyelvén . . .! „A csepp kenyér“ és „szikra víz“ logikátlansága is hány Geleji-redivivust szült már. Az ilyen tudatlanságukban fontoskodó (vagy tán kilóskodó?) urak, jól tennék, ha visszakérnék a leczkepénzt, azaz hogy a tandíjat. Joguk volna hozzá, mert hiszen ezeknek a dolgoknak a tudása is ér annyit tán, mint az *unus, solus, totus, ullus* genitivusa. De minek tanulni, a mit az ember úgy is tud?!

adjon beszédének, életet és elevenséget csöpögtessen stilusába. Hadd csengjen a fülébe haláláig a szülőföld felejthetetlen nyelve, mint az elhangzott melodiának sejtelmes varázsa s jóleső bája; hadd forrják össze vele szive, hadd igya be lelke. Akkor aztán tanító nélkül is megérti és megérzi majd a magyar szó zenéjét, a magyar beszéd lüktető ritmusát, a magyar értelemnek a nyelvkifejezésben megnyilatkozó mélységeit s a rajongó szeretet imádatával csüng a nyelven, melynél szebb s előtte kellemesebben csengő nincs e kerek nagy világon.

Hogy bánjék el hát az iskola a népnyelvvel? Könnyű a felelet rá. Ugy, hogy becsülje meg. Költse föl és gyökereztesse meg az ifjúságban azt a hitet, hogy a népnyelv nem romlott nyelv, nem az irodalmi nyelv elfajulása. Vezesse el az ifjút a népköltészet soha ki nem apadó forrásához s oltson szívébe szeretetet az anyaföld minden röge iránt.

Nem azt teszi ez, hogy a tájnyelvi sajátosságok megőrzését tekintse az iskola, föladatának s hogy e föladat kedvéért lemondjon az irodalmi nyelv és a művelt magyar beszéd megtanításáról, hanem azt, és eskis azt, hogy oktalan buzgalomában ki ne öntse a mosdóvízzel együtt a gycereket is. Tegyen úgy, mint a jó kertész. A vad csemetét oltsa meg, nemesítse meg; de a gúny és kiesinylés fejszéivel ne vágjon rajta oknélküli sebeket. Nekünk, magyaroknak — hál' Istennek — alig van tájnyelvünk, annyira közel áll mindenik az irodalmi nyelvhez. Fölösleges miattuk és ellenük megfújni a harezai riadót. Nem ellenség az, inkább jó barát. Hál' Istennek, nem Germaniában élünk; nekünk nem idegen nyelv a magunk irodalmi nyelve, nem kell annyira megijednünk és kétségbeesnünk a sok „rusnya“ beszéd miatt. Hiszen a legrusnyább beszédű iskolázatlan paraszt is megérti irodalmi nyelven beszélő papját s egészen természetesnek találja, hogy innapon az Isten házában a nyelv és a nyelv is ünnepi ruhát ölt. A legkisebb erőszakolás nélkül is könnyen hozzászokik a tanuló nyelve ehhez az ünnepi ruhához, anélkül, hogy meg kellene miatta utálnia a hétköznapit.¹

¹ A művelt magyar beszédre — ha ugyan nem időelőtti még egységes művelt magyar kiejtésről beszélni — kötelessége az iskolának megtanítani az ifjút; de nagyon izléstelen ember lehet az, a ki ennek a kötelességnek mindig és mindenben eleget akar tenni. Csak egy példára hivatkozom. A művelt magyar kiejtés nem ismeri és szándékosan kitagadja a nyelv hangjainak sorából a zárt é hangot, pedig a régi nyelvben általános volt s ma is él nyelvjárásainknak legalább felében. Föltámasztani ma már nem lehet, de azt meg lehet követelni minden jóizlésű tanártól, hogy erőnek erejével ne pusztítsa, ne irtsa ki tanítványai nyelvéből. Mi bizony, kolozsváriak és debreczeniek, eléggé sajnáljuk, hogy nem tudunk különbséget tenni a négy különféle jelentésű *mentek* és *vetettek* között, mert mi magunk is érezzük, milyen szörnyűséges mekegessé válik e miatt néha a magyar beszéd; de azért, ha arról volna szó, hogy ezt a szegény megboldogultat föltámaszszuk halottaiból, mint a hogy Szarvas Gábor ajánlotta (Nyr. II. 97.), erősen tudnánk tiltakozni ellene. Hiába, nekünk arabusul van ez az egy betű; sohse tudnók megtanulni. De ha már mindenáron elérkezettnek látná valaki az időt arra, hogy segítsünk valahogy

De nem akarok tovább visszaélni szives türelmükkel.

Még csak egyet!

Azokhoz, a kik a népics formák és fordulatok kedvelésében csak ingújjravezetkeződést látnak s nagy aggodalommal féltik nyelvünket az elparasztosodástól, meg azokhoz, akik *tatik-tetik* es, *ván-vén*-es, *andó-endő*-s mondatgalacsinok nélkül nem találják meg a fordításban Liviust s nem jut eszükbe, hogy a stilusnak egyéni és nemzeti sajátosságai is vannak, *quos ultra citraque nequit consistere rectum*. Vajjon elhiszik-e pusztá állításra, hogy az ember nemesak csontját, bőrét, vérmérsékletét, hanem részben stilusát is magával hozza e világra? A stilus az ember, a stilus az egyéniség. Irányítani, fejleszteni, nemesíteni lehet, újjá teremteni nem. Szárnyait lemetshetem, buzogását elfojthatom, eredeti mivoltából kiforgathatom, a sok kertészkedéssel nyomorékká és csenevészszé tehetem, de azt soha meg nem érem, hogy eredeti mivoltával össze nem férő gyümölcsöt teremjen. A stilst is lehet is, kell is tanítani, de sohasem lenne szabad egy perczig is szem elől téveszteni, hogy az egyéni stilus a legjobb stilus. *Ex ungue leonem!* Ez a mit nem lehet és nem szabad utánozni. Meg kell hát becsülni a gyerekekben az egyéniséget s az anyaföld éltető levegőjében fogamzott eredetiséget.

—

ezen a förtelmes mekegésen, sokkal célravezetőbb volna Szegedet fogadni föl mesterül. Az ő-zést mi is megtudnók tanulni; szebb is, mint az é-zés. Remélhetőleg azonban lesz annyi eszünk, hogy belenyugszunk a változtathatatlanba s nem állunk be újra nyelvboldogítóknak. A nyelv nem kér belőle: boldogul magától is. Szinte bámulatos, milyen gyorsan haladunk újabban az egységes kiejtés felé. Lehet látni már, hogy az ő-zés fog győzni. Itt Kolozsvárt, a hol nem is olyan rég még „hőseket“ énekelt a Vörösmarty kürtöse, ma-holnap csak böcsületes söröző hősöket találna a jelenkor Székely Sándora. A pedellusunkból önkényesen Fülöpöt csináltunk, pedig diákkoromban — jól emlékszem — Filep bácsi volt a böcsületes neve. Tordán még ma is *sert* isznak az emberek, de Kolozsvárt már csak *sört* lehet kapni. Különbséget okoz művelt és művelt magyar beszéd között a *ly* hang ejtése is. Mi *j*-nek, a Dunántul *l*-nek s már csak az affektált beszéd ejti *ly*-nek. Szarvas Gábor (Uo.) itt is hiában erőszakolná az *ly* hang megőrzését, a jövő a *j* hangé.

PÁLFI MÁRTON.

Bogáti zsoltárai az árulók és üldözők ellen.

(Második közlemény.)

Látni való, hogy az LV. zsoltárban nem csak a jámbor Dávid, hanem a mi Bogátink is „életéhez képest égbe kiálta“ (XXV. zsolt.) Vajjon ki volt az a „fő polgár“, ki elébb tanítója volt s most fő árulója lett, nem lehet megtudni. Költőnk Basilius és Hunyadi Demeter keze alatt tanulhatott Kolozsvárt a hatvanas években. Harmadik társuk, Eppelius, kolozsvári szász pap, 1582 nyarán elhalt. Mintha erre is találnánk vonatkozást Bogátinál: „Látnom halálokat hagyod; vagy *távol hallanom* adod“.

A bujdosó Dávid királynak igen sok panasza van árulójára, Doegra és üldözőjére, Saulra. Az LII. zsoltárt egyenesen Doeg ellen intézi. Bogáti ezt az ő összes vádlóira alkalmazza. Már a kiválasztott dallam is erre mutat: „Igen megromlottál ó jó keresztényiség“!

Szentes, kegyetlen faj, de mit dücsekedel,
Hogy ennyi sok lelket veszthetél szép színnel?
Éles és kegyetlen nyelved, mint borotya.
Királynak mindenkor az jámbort vádolja.

Nem szeretsz semmi jót, noha azt tettetted:
Isten sátorában hogy jársz, azt jelented;
De az gonoszt jónál te inkább szereted.

Csak ez eszed-kedved, mint igazat ronthass.
Kivel beáruljad, rá *pokol szót*¹ kaphass.
Ez tanácsod, ez szód, miként másnak árthass.

Árulóin kívül költőnk még az urakra haragszik, kik önkényűleg kormányozzák az országot. A LXII. zsoltárban így kél ki ellenök:

Oh én reám török, meddig incselkedtek?
Sok álnok tanácsosal jámborokra törtek.
Bizzál csak Istenben lelkem, ő kövárom,
Ennyi ellenségtől ő erős paisom.

¹ Innovator.